

MI GBAMI

5

A PO N1 A NGMA

GBI KΕ E HE NI TSUMI

Mlaahi ne kudoo Gana gbihi a ngmami.

NYA TSUMI

Mi gbami ne o hye saneyo sloctohi. Saneyo ngmami jeo ketsé kledεε ko kpo Gana gbihi, Aflaane gbi ke blema sanehi a ngmami mi.

Wa sese munyutso ne o bɔɔ he ni nge wa ni kasemi ne be o mi. O ma nyε kai no ne ji munyuza oti lo? Nyεε ke nyε sibi ne sese he konε nyεε ngma nyε heto ɔmε Jahane o, moo ngɔ o heto o ke to no ne nge ningma te o no o.

Loko ni kasemi o maa ba nyagbe o, kaselɔ ne nyε ne e;

1. ngma amaniεbɔ saneyo
2. ngma kalemi saneyo
3. ngma peemiblɔnɔ saneyo

Otihι

- Saneyo ji ni ngmami blɔ no tomi ne a guo ke jeo juεmi aloo susumi kpo. Saneyo tsuaa saneyo jeo oti pɔtεε ko kpo.
- Nyε maa kase saneyo slɔcto etε a he ni.
 - o Amaniebɔ saneyo ji nyazia nyatsɔɔ ne tuo munyu ke kɔɔ oti pɔtεε ko he. Ekomε ji bɔ ne no ko ma je e nile kpo ke gu amaniεbɔ he blɔ no tomi o no.
 - o Kalemi saneyo ji saneyo ne kaleɔ no ko: nihi, no ko (adesa), he, no ne o gu mi ke be hyε, he numi, no ko ne nge no yae, ke ekpa komε.
 - o Peemiblɔnɔ saneyo ji saneyo ne tsɔɔ no ko peemi. A gbaa munyutso o mi fitsofitso ke tsɔɔ no o peemi bɔ aloo peemi blɔ no.
- Saneyo fεε saneyo nge e ngmami blɔ no tomi pɔtεε ne a ke ngmaa le.

MUNYUZA OTI Kε AKPLAHE MUNYUZA

Munyuza oti ji munyuza ne tsɔɔ yi mi tomi oti pɔtεε ne nge kuku nge saneyo ko mi o mi. Akplahe munyuza ji munyuza ne yeo bua munyuza oti o sisi numi.

Saneyo

Ketse ne he hiaa kε ha saneyo ngmami. E sa ne o to yi mi tomi o nya nge kuku o mi saminya. Enε o ma nyε ya nɔ ke gu munyutso o mi gblami, munyuhi a nya tomi nyatsɔɔ, nɔ mi mami ke he odase yemi, nɔ ke he tomi ke ekpa komε.

Saneyo ji ni ngmami blɔ nɔ tomi ne a guɔ ke jeo juεmi aloo susumi kpo. Saneyo tsuaa saneyo jeo oti pɔtεε ko kpo

Wa sese saneyo slɔɔto ete he nge mi gbami ne o mi. Wa je sisi ke amaniεbɔ saneyo.

Amaniεbɔ saneyo

Amaniεbɔ saneyo ji nyazia nyatsɔɔ ne bɔɔ nɔ ko he amanie nge oti pɔtεε ko he. Nihi ne ji anɔkuale aloo nihi ne pi anɔkuale jeo kpo nge amaniεbɔ saneyo ngmami mi. Saneyo o lomi hii nyatsɔɔ. A ngmaa amaniεbɔ saneyohi nge benebε mi nge nihi a he susumi he. A tsuɔ he numi nihi ke munyuheza woli a he ni kone tue buli ne na he numi.

Amaniεbɔ saneyo bimi nɔhyε nihi

- Ngmaa saneyo ke kɔ o kekle ligbi nge sukuu he.
- Ngmaa saneyo ke kɔ buajɔ blɔ hami ko ne o he be nɔ jee gbleegbleegblee o he.
- Ngmaa saneyo ke kɔ nɔ ko ne o kase nge mo nitsε o he.
- Ngmaa saneyo ke kɔ ni kasemi ko ne o na ke gu nɔ ko ne o pee nge blɔ kpεkpεε nɔ o he.

Ni tsumi 5.1

He nuumi enyɔɔnyɔ ke tsu ni: Ngmaa munyuza oti kake ke akplahe munyuzahi enyɔ nge fɔmi ligbi yemi ko he.

Ni tsumi 5.2

Moo kane atikle nε nyε se o konε o ngo mo nitsε o munyunguhi kε ngma amaniεbɔ saneyo blɔ nɔ tomi ɔmε.

<https://open.library.okstate.edu/internationalcomposition/chapter/unique-characteristics-of-the-narrative-essay/>

Note: This download requires translation before the exercise on narrative essay is done. Check because we are not treating a translation topic here.

Kuu mi ni tsumi: Ke kɔ nɔ nε wa kase o he o, moo sεsε he ke tsɔɔ ketsε nε he hiaa ke je juεmi kpo ke ha saneyo ngmami nε kuku mi.

Amaniεbɔ saneyo blɔ nɔ tomi.

Amaniεbɔ saneyo nε blɔ nɔ tomi nε kudɔɔ nɔ ke ha saneyo o ngmami saminya.

Moo kane demiyo nε o nε neti o nɔ.

<https://mhcc.pressbooks.pub/app/uploads/sites/3ε/202ε/07/Narrative-Essay.pdf>

Ni tsumi 5.3

Nyεsε ke nyε sibi ne sεsε nɔ nε nyε kase ke je ni kanemi o mi o he ni.

Nya tsɔɔmi

Nya blimi. Jee sisi ke bimi, demi aloo nɔ ko nε maa gbla tue buli a juεmi ke ba munyutso o he.

Nɔ ko nε he hia nε sa kaa ni kaneli ɔmε nε a le hiɔ nya blimi o mi.

Demi nε jeɔ yi mi tomi oti o kpo o ma nyε pieε he.

Saneyo mi kukuhi

Nya tsɔɔmi fitsofitso ke ha demi o aloo munyutso oti o jeɔ kpo nε hie o.

Be mi ne nɔ o ya nɔ ke bɔ nε a to ni ɔmε a nya ha a jeɔ kpo.

Kuku fεε kuku hεε munyuza oti nε a gbeɔ nya ke demi nε maa ngo mo ke ya kuku nε tsa nɔ o nɔ.

Nya muɔmi

Tii demi oti ɔmε a mi ekohu

Hyε otı ɔmε a mi ekohu
Ngmaa demi ko kε muɔ saneyo ɔ nya.

Ni tsumi 5.4

1. Ngε nyε kuu ɔmε a mi ɔ, nyεε ngma nihi nε he hiaa ngε amaniεbɔ saneyo ngmami mi konε nyεε sεsε a he.
2. Ngε nyε kuu ɔmε a mi ɔ, nyεε ngma amaniεbɔ saneyo nε hεε kuku etε nε kɔɔ jeha ko nε o ya hyε. Kane ha nyε tsu mi bi ɔmε konε a sεsε he.
3. Ngε nyε kuu ɔmε a mi ɔ, nyεε kane demiyo nε nyεε se ɔ konε nyεε ngma munyutso otı nε ngε kuku fεε kuku mi kε blɔ nɔ tomihi nε demiyo ngmalɔ ɔ gu kε tsu he ni kε gbla e kaneli a juεmi kε wo ni kanemi ɔ mi vii.

Benε i ngε Yunivesiti yae ɔ, i bɔɔ mɔde wawεε ngε ni kasemi mi. Ye mami pees Yunivesiti Olegɔmiolegɔ nε ye papaa hu ji tsɔɔlɔ he je ɔ, a du ni kasemi mumi kε wo ye mi be mi nε i wε. Benε i ma nɔ kaa niheyo ɔ, i na nyagbe be mi nε kami heto nε ba a tsɔɔ kaa i bɔɔ mɔde saasaa; lɔ ɔ ji kaa i kpe ngε jamε a sε ɔ nɔ, pohu jine i bɔɔ mɔde ngε jamε a ni kasemi ɔ mi.

Mɔde bɔεmi.

Ja ji bɔ nε i nu he ngε ye mi.

I jɔ ye fɔli ɔmε a kɔni si, nε pe le tsuo ɔ, i jɔ imi nitsε hu ye kɔni si. I pee basaa jamε a ligbi ɔ nε i susu bɔ nε si gbeemi nε ɔ maa ye ye ni kasemi nε tsa nɔ ɔ awi ha. Pe ye ni kasemi ngε Yunivesiti ɔ nε ma nyagbe lo? Loko ma po ye yi kε fɔ si ɔ, i he kε su ye fɔli ɔmε a he kε hla bua womi kε blɔ tsɔɔmi. Kε gu a nɔ sisi numi ha mi kε a nile mi kuɔmi ngε nyagba nε i kε kpe ɔ he ɔ, a wo mi he wami nε i yo mla kaa nɔ fεε nɔ nya maa be kε.

Niinε, kpemi aloo mɔde bɔεmi ngε ka mi ɔ jɔɔ nɔ kɔni si lεε se ma nyε kase ni gbεgbala nε ma na kudɔlɔ kpakpa nε maa kudɔ mi ngε ye ni kasemi be nε piε ngε Yunivesiti ɔ konε ma kε nyagba nε ɔ eko ko ya bua hu kɔkɔɔkɔ nε ma ya nɔ nε ma bɔ mɔde kaa sa a ekohu.

I ba yo kaa si gbeemi piεε adesa wami si himi he nε wa nɔ yami, mɔde bɔ kε kplɔkɔtɔ daa si ngε bɔ nε wa nyεɔ gbleeɔ nyagbahi a mi ɔ nɔ. I kase hu nε i yo se nami nε wa naa ngε nihi nε yeɔ buaa wɔ ɔ a dε mi. Ne i kε ye tsɔɔlɔ kε kudɔlɔ ɔ tsu ni ɔ, i na ye ni kasemi ɔ he sisi numi wawεε nitsε nε lɔ ɔ ye bua nε ye mɔde bɔmi te si ekohu. Kε piεε he ɔ, i kase kaa nyumu gugue mi nε tu te

pa nya nge. Enε o he ne nyumu tu we fo nge ta nya a ne. Ke ta a nya wa ne ka nya mi o ne e maa ta ne sucwngme hu se e kpo mi pohu o, e sa ne ma nyε pee nyumu ka. Nyagba ne i gblee mi ne o pee tsakemi ke no dlami ke ha mi nge bɔ ne i ji mwɔne o ligbi ne o. Ye bua jɔ kaa i na ni kasemi ke wami he ke gu nyagba ne ba a mi. I ba yo hu kaa no yami guɔ nyagbahi a mi ke baa.

Kalemi saneyo

Mεni ji kalemi saneyo?

E ji saneyo ne kaleɔ nihi, nihi (adesahi), he, no ne o gu mi ke be hyε, he numi nge blɔ klεdεe ko no ke ekpa komε konε o ke bli no ne o nge kalee o he foni nya ke ha e kaneli. E sa ne o to nya saminya ne gbi o he ni tsumi ne je kpo ke gbla tue buli a juεmi ke be no ne a nge kaneye o no.

Kalemi saneyo he blɔ no tomi

Kalemi saneyo he blɔ no tomi nge kaa bɔ ne saneyo ne wa kase he ni ke be o nge o ke.

Nya blimi: E sa ne e je kpo ke tsɔɔ no he pɔtεε ne saneyo o kɔɔ. Tsu bimi ne hia we heto he ni ke tsε kaneli a juεmi se ke wo ni kanemi o mi.

Munyutso mi kukuhi: Hiε o ji he ne a gbaa nihi ne a yaa tu he munyu o kpe ke tsɔɔ. Munyutso oti o ne je sisi numi kpo nge munyutso kuku fεε kuku mi ke gbla kaneli ome juεmi ke wo ni kanemi o mi. Be fεε be ne no ko maa ngma kuku ehe o, e sa ne yi mi tomi ehe ne je kpo nge leje o hulɔ.

Nya muɔomi: Yi mi tomi oti ome ne o tu a he munyu nge kuku ome a mi o, wo a no ta ekohu aloo o do otihi ne ya no nge saneyo o mi ome a no kaa bɔ ne wa kase nge kuku ngmami mi o.

Kalemi saneyo nɔhyε nihi

- Seni ngɔngɔε ko kalemi.
- Kale juεmi nge he yemi ke no yemi he.
- Womi ko ne o suɔ wawεε kalemi.
- Kale o kekle blɔ hiami ne o hia ke ya ma se.
- Kale o hue ne o suɔ saminya.

Ni tsumi 5.5

1. Kε gu nɔ ne nyε kase o nɔ o, nyεε ngma nɔ ne ji kalemi saneyo. E kε amaniεbɔ saneyo o, te nɔ ne mi he wa ha mo neε?

Jahane o, moo hyε sεni ne o konε o kane nihi ne nyεε se ɔmε konε nyε de nyε juεmi ngo ha nyε sibi ke kɔ kalemi saneyo ngmami blɔ nɔ tomi ɔmε a he. Blɔ nɔ tomi o te nɔ ne o susu kaa e he hiaa wawεε neε? Meni heje ne o susu ja?

[Kalemi saneyo - Search \(bing.com\)](#)

Nihi ne nyεε se ɔmε ji kalemi saneyo blɔ nɔ tomi ɔmε.

Kalemi saneyo he so

- **Gbi o** mi ne tsɔ ha kaneli. Gbi o he ni tsumi ke munyutso oti o ne hi glε kake nɔ.
- Mo tsu munyuheza woli a he ni. Enε o tsɔɔ kaa saneyo ngmalɔ o ne tsu lengmengmle, kaleli, okadi ke miblekeli a he ni ke gbla tue buli a juεmi ke ba saneyo o nɔ.
- O muyutso ɔmε ne a hi gbugbuugbu ke ha saneyo o he susumi.

Ni tsumi 5.6

Nihi ne a hyεɔ ke ngmaa kalemi saneyo

1. Kekle o, gbεε si nge munyutso ne a ha mo o nɔ konε o ngo nɔ ne o le o ke lo saneyo o. Bua anɔkuale aloo munyu kεke komε ne o hεε o a nya.
 - a. Lɔ o se o, moo to otihι ne maa je kpo o a nya.
 - b. Etεne ji kaa, ngmaa munyuza oti ke ha kuku fεε kuku.
 - c. Enε o se o, moo lo saneyo o.
 - d. Nyagbe o, kane saneyo o ekohu. Enε o ma ha o ma dla tɔmihi ne nge mi o tsuo.

O maa ngo nɔ ko ke piεε he lo? Ngε ni enuɔ ne ɔmε a kpεti o, te nɔ ne he hia pe me tsuo ke o nge kalemi saneyo ngmae o?

Ni tsumi 5.7

1. Ngε nyε kuu ɔmε a mi ɔ, nyεε ngma kalemi saneyo ne hεε kuku etε ne kɔɔ Gana zugba a si fɔfɔε he konε o tsɔɔ nihi ne kudɔ nyε ke ngma saneyo ɔ. Kane saneyo ɔ ha nyε tsu mi bi ɔmε.
2. Moo ngɔ gbi tso he ni ne o tsu nge amaniεbɔ saneyo ɔ mi ɔ ke to kalemi saneyo ɔ he. Nyεε ke nyε tsu mi bi ɔmε ne sεsε he.

Peemiblɔnɔ Saneyo

Enε ɔ ji saneyo ne gblaa kanelɔ ɔ juεmi ke baa munyutso ɔ he. A gbaa munyutso ɔ mi fitsofitso ke tsɔɔ nɔ ɔ peemi bɔ aloo peemi blɔ nɔ.

Bɔ nɔ ne a guɔ ke ngmaa peemiblɔnɔ saneyo

Loko o ma nyε ngma peemiblɔnɔ saneyo saminya a, e sa ne o nu munyutso ɔ sisi. Bimi nɔhyε ni komε ji nihi ne nyεε se ɔ ne;

1. Meni he je e sa ne nihi a tsa nɔ ne a hi je mi nihi kasee?
2. Sεsε se nami ne nge yi mi puεmi tsami he.
3. Tsɔɔ nyagba ne nge tso poomi ne a du we ke ma nane mi ɔ he.
4. Bɔ ne sosia midia nge wa ni kasemi blɔ nɔ tomi awi yee.

Ke o yaa ngma peemiblɔnɔ saneyo ko ɔ, e sa ne o tsu blɔ nya tomi ne ɔmε a he ni.

- a. Kane bimi ɔ saminya.
- b. Kane nihi ne o kase ke be nge saneyo ɔ he ɔ ekohu. Bɔɔ mɔde kaa o ma bi o tsɔɔlɔ ɔ ne e gba nihi a mi ke ha mo. Kane munyutso ɔ he ni nge klamahi aloo womi kpahi a mi.
- c. Ngɔɔ bimi ɔ ke wo munyutso ne sisi numi nge a mi.
- d. Moo pee mo nitsε o blɔ nya tom.
- e. Moo ngma nya blimi kpitii ko ke je o saneyo ɔ sisi.

Yi mi susumi ni tsumi: Benε o kane blɔ nya tomi ɔ ta ke ha peemiblɔnɔ saneyo ɔ ngmami ɔ, meni ketsεhi o maa suɔ ne o je nge saneyo ɔ ngmami mi?

Peemiblɔnɔ saneyo he bɔ nɔ tomi

Nihi ne nyεε se ɔmε ji blɔ nɔ tomi ne a ke ngmaa peemiblɔnɔ saneyo.

Saneyo o nya blimi

E sa ne o tu munyutso o he ni ke bli saneyo o nya ne o do no ne o ma demi o no kpti.

Munyutso mi kukuhi: Behi fuu o, a tsuo kuku ete pe he ni se o ma nyε tsu kuku pe ete he ni. Hie o ji he ne a gbaa munyutso o he bo ne a deo e he nihi tsuo fitsofitso. E sa ne kuku feε kuku ne heε juεmi poteε ko nge munyutso o he. Enε o ma ha ne sisi numi o maa je kpo paa. E he hiaa kaa kuku omε ne a hi tsakpa nge a sibi a no konε a nyεε no nyatsco.

Nya muɔmi

A doo saneyo o no ne a ti o nihi ne a de ne a he hia pe le tsuo o mi ke muɔɔ saneyo o nya ke no mi mami.

Kane no ne nyεε se o konε nyεε sese blo no tomi ne a ke ngmaa peemiblo no saneyo o he.

<https://www.quora.com/What-are-the-characteristics-of-an-expository-essay>

Ni tsumi 5.8

1. Tsco no ne ji saneyo sisi. Kane o heto ke ha nyε tsu mi bi omε.
2. Nyεε nuu nyε he enyεε ne nyεε kane nohyε saneyo o konε nyεε sese blo no tomihi a no ne wa guo ke ngmaa peemiblo no saneyo o he.

<https://assets.myperfectwords.com/blog/expository-essay/expository-essay-examples/expository-essay-example-grade-7-pdf.pdf>

1. Ngε kuuhi a mi o, nyεε sese he ke tsco blo no ne a guo ke ngmaa peemiblo no saneyo.
2. Ngmaa saneyo ne heε kuku ete ngε munyutso ‘No he je ne wa ngε je mi nihi a he ni kasee’ konε o ngo saneyo o ke ha o tsu mi no kake ne e hla saneyo ngmami blo no tomi omε ngε mi. Lo o se o, e tsco e juεmi ngε no ne e na a he.
3. Ngε kuuhi a mi o, nyεε ngo blo no tomi ne a ke ngmaa kalemi saneyo ke to peemiblo no saneyo ngmami he. Nyε je nyε susumi ke ha nyε tsu mi bi omε.

Mi hyεmi ekohu bimihi

1. Ngmaa amaniεbɔ̄ saneyo nε hεε kuku kake konε o yo munyuza oti kε munyuza oti setsɔ̄ ɔmε nge mi
2. Ngɔ̄ mo nitsε o munyunguhi kε tsɔ̄ amaniεbɔ̄ saneyo sisi.
3. Moo tsɔ̄ nya bɔ̄ nε o maa lo munyutso nε ɔ ha ‘Nɔ̄ ko nε ya nɔ̄ nge ye wala mi’ nge amaniεbɔ̄ saneyo glε nɔ̄.
4. Sesε amaniεbɔ̄ saneyo ngmami blɔ̄ nɔ̄ tomi ɔmε a he. Je o juεmi kε ha nyε tsu mi bi ɔmε.
5. Nyεε ngmaa saneyo nε hεε kuku etε nge munyutso ‘Buajɔ̄ blɔ̄ ko nε i hia’ konε nyεε sesε amaniεbɔ̄ saneyo blɔ̄ nɔ̄ tomi ɔmε nε nyε ngma a he. Nyεε ngma munyuza oti ɔmε nge kuku fεε kuku mi.
6. Ngmaa blɔ̄ nya tomi kε ha saneyo munyutso nε ɔ ‘Ye sukuu ɔ’. O he nε hi blɔ̄ nɔ̄ tomi nε a kε ngmaa saneyo ɔ nɔ̄.
7. Ngmaa kalemi saneyo nε hεε kuku etε nge munyutso ‘Ye huε nε i suo pe kulaa’. O he ko je blɔ̄ nɔ̄ tomi nε a kε ngmaa kalemi saneyo ɔ nɔ̄.
8. Mεni ji peemiblɔ̄nɔ̄ saneyo?
9. Ngmaa peemiblɔ̄nɔ̄ saneyo nε hεε kuku etε nge munyutso ‘Nyagba nε nge tso poomi nε a du we ekpa kε ma nane mki’. Hyε saneyo ɔ lomi bɔ̄ kε e blɔ̄ nɔ̄ tomi ɔ nε o kε ngma.
10. Moo ngɔ̄ amaniεbɔ̄ saneyo kε to peemiblɔ̄nɔ̄ saneyo he. Mεni ji nihi nε sɔ̄ kε nihi nε je muno nge a kpεti?

MI NYLOMI HETOHI

Heto komε ke ha mi hyεmi ekohu bimi ɔmε

1. Saneyo nɔhyε nɔ ne hεε kuku kake.

Wetso fεε wetso nge do pɔtεε nε a fεε nge a gbijlɔ slɔɔtohi a yemi be. A fεε do nε o ekome nge ya peemi be, jeha yemi be, nyazia siami be, sɔlemi peemi be ke ekpa komε. Dohi babauu nge Gana je kε wε ne a fεε titli o, nge jeha yemi be, ya peemi be, gba mi semi be ke ekpa komε. A fεε do nε ɔmε konε a ke wo nihi a bua nε a kase ni kε je mi hulɔ. Nɔhyε nɔ ji kpatsa ke klama nε Dangme li fεε nge jeha yemi be. Do kpa komε nε a fεε nge Gana ji kpalongo nε Gali fεε, Agbadza nε Ohueli fεε, adowa nε Ohieli fεε, bambaya nε Ngangua mitsemε fεε, ke ekpa komε. Dohi babauu nε puε ke je Gana wetsohi a mi.

Munyuza oti o ji: Wetso fεε wetso nge a do pɔtεε a fεε.

Munyuzahi nε piεε he o ya peεε munyuza setsɔhi.

Source: https://en.wikipedia.org/wiki/Culture_of_Ghana

1. Amaniεbɔ saneyo ji nyazia nyatsɔɔ nge yi mi tomi pɔtεε ko nɔ aloo munyutso nε kɔɔ ni komε nε ya nɔ nge saneyo ngmalo o e si himi mi nge blɔ pɔtεε ko nɔ.
2. Ke gu munyutso o nɔ o, o maa to saneyo o ngmami he blɔ nya. O ma tsu biɛnanemidali ke juεmi nε sa he ni nε o maa to saneyo o nya nyatsɔɔ. O bɔ mɔde kaa e maa gbla kaneli a juεmi ke wo saneyo o mi.
3. Amaniεbɔ saneyo blɔ nɔ tomi ɔmε ji nya blimi, munyutso o ke nya muɔmi. Kaselɔ o nε sεsε blɔ nya tomi ɔmε a he ke mi kuɔmi.

Heto o daa si nge nɔ ne kaselɔ o ngma a nɔ. Nɔhyε nɔ ji nɔ ne nyεε se o nε.

Blɔ hiami nε ye he be nɔ jee gbleegbleegblee

Blɔ hiami ma nyε pee si kpami nε ma wo mo kε je o daadaa nɔ ko peemi he. E haa mo he blɔ nε o kε naa he ehehi ke ni kpahi. Blɔ hiami ko nε ye he be nɔ jee ji bene i kε ye weku o hia ya Yo o nɔ.

Blɔ hiami ke ya Yo ɔmε a nɔ.

Blo hiami o je sisi mɔtu kpla. Wa lɔle o mi hyi tɔ ke niye ni, tadehi ke photo pomì klama. Blo o ke se bua jɔmi nge mi. Wa fie ne wa la lahi. Benε wa bɔni yo ɔmε a he sumi o, mεni ji afεu nɔ? Tso gagaahi ke yokuhi ke a nɔ ba mumuhi nge he fεε he. E pee wɔ kaa nɔ ne wa nge blo hiae ke yaa Ablotsi he ko.

Heja jemi nihi

Benε wa su leje o, wɔ tsuo wa na buajɔ. Ligbihi ne tsa nɔ o pee ke bua jɔmi sɔuu. Wa kpa si ne wa hye nyu ne nge te kpe jee o. wa na adowahi, opεsε, patafohi, kuahi, adabɔhi ne nge tue glegleegle ke nge si bɔlee. Nga mi aluhi hu pɔhe nge leje o. Nɔ ne nge pe tsuo ji kaa wa sle la ne wa sa kpi ngua ko ne detsε ko ba ha wɔ o. Wa sia nyazia ke je wa heja hulɔ.

Ni kasemi ke je blo hiami o mi

I kase ni babauu ke je blo hiami ne o mi. I kase bɔ ne nɔ ko bua maa jo adebo nihi a he ke bɔ ne o ke o weku ma na si himi kpakpa ha. I kase kaa kpo jemi ke ya kpa si o, e se ne e pee nɔ nyagba ko kulaa. I kase hu kaa lohwehi naa buajɔ ne a fieo. Be bɔɔ ne o ma na ke je o heja a he hia wawεε nitsε.

Nya muɔmi

Jame a blo hiami ke ya yo ɔmε a nɔ o maa pee nɔ ko ne ma kai be fεε be. Pi nge afεu ni ɔmε a he se bua jɔmi ke kake peemi ne wa na a he. Enε o tsɔɔ mi kaa si kpami haa wa kaiɔ nihi nge je ne o mi.

Nɔ ne wa na ke be o peeo nɔhye nɔ ke ha saneyo ne a ngma le nyatsɔɔ.

1. Nɔ ne nyεε se o ya peeo nɔhye nɔ ke ha ye sukuu o kalemi.

Nge nya blimi o mi: Biε ke he ne sukuu o nge, se nami ne nge sukuu yami he, ke se nami ekpa komε.

Munyutso o: Sukuu o kalemi, e si fɔfɔε, tsuhi ne nge mi, nihi ne a kaseo, nihi ne a peeo nge sukuu o, tsɔɔli, sukuu nya dali, kaseli, kuuhi ke se namihi ne nge a mi.

(Enε o ma nyε pee saneyo kuku etε)

Nya muɔmi: Nɔ he je ne o suɔ sukuu o; nɔ he je ne sukuu o hi pe sukuu kpahi; Se namihi ne o ma na ke sukuu o.

5. Heto ɔmε maa je muno. Nɔ ne nyεε se o ji nɔ ne o ke maa hye kalemi saneyo o.

6. Heto ɔmε maa je muno. Nō nε nyεε se ɔ ji nō nε o kε maa hyε kalemi saneyo ɔ.

<https://www.knockholt.kent.sch.uk/attachments/download.asp?file=69&type=pdf>

7. E ji saneyo nε tsɔɔ nō ko nya aloo e kaleɔ nō ko. E jeɔ munyutso ɔ, blɔ nō tomi kε juεmihi nε kɔɔ saneyo ɔ he ɔ kε tsɔɔ. E gblaakanelɔ ɔ juεmi kε baa munyutso ɔ he nε e gbaa munyutso ɔ kpe kε mi kuɔmi.
8. Heto ɔmε maa je muno. Ngɔɔ nō nε ɔ kε hyε o ni tsumi ɔ ha.

Nya tsɔɔmi

1. O tsu munyuza enyɔ aloo etε he ni kε je munyutso ɔ kpo lo?
2. O ngɔ akplahe munyuzahi kε bli saneyo ɔ nya lo?
3. Akplahe munyuza amε kε munyutso ɔ kɔ lo?
4. Munyutso ɔ mi tsɔ lo?
5. Nya blimi ɔ gbla kaneli a juεmi kε wo saneyo ɔ mi lo?

Munyutso ɔ

1. Munyutso setsɔ etε aloo eywiε ɔ hεε me nitsεmε a kukuhi lo?
2. O tsu munyutso ɔ setsɔ ɔ he ni nge kuku feε kuku ɔ mi lo?
3. O ngɔ munyuhi kε piaa munyutso setsɔ ɔ he lo?
4. O muɔ saneyo ɔ nya nge kuku feε kuku mi lo?

Nya muɔmi

1. O wo munyutso oti ɔmε a nō ta ekohu lo?
2. O muɔ nya kε nō ko nε ma ha kanelɔ ɔ bua maa jɔ e he lo?
3. O do kekle kuku ɔmε a nō lo?

Nyagbe ɔ

1. Peemiblɔnɔ saneyo je munyutso oti ɔ kpo lo?
2. O tsu munyunguhi nε ma je munyutso setsɔ ɔ kpo sisiisi lo?
3. O kuku ɔmε kε munyutso ɔ kɔ lo?
4. O nyε gbla kaneli a juεmi kε wo saneyo ɔ mi lo?
5. O si sεgbí pɔtεε ko kε ha kaneli ɔmε lo?

Source:<https://palmspringsmiddleschool.net/wp-content/uploads/20ε3/ε2/ExpositoryWritingChecklist.pdf>

9. Meni ne sɔ aloo e je muno nge amaniɛbɔ saneyo kε peemiblɔnɔ saneyo a kpɔti?
 - a. Amaniɛbɔ saneyo nge kaa nyazia nyatsɔɔ ne peemiblɔnɔ saneyo nge kaa nɔ kalemi.
 - b. Anɔkuale jeɔ kpo nge peemiblɔnɔ saneyo mi se amaniɛbɔ saneyo hε munyuheza woli.
 - c. A too se gbi ɔ nya nge peemiblɔnɔ saneyo ngmami mi se amaniɛbɔ saneyo hia we nya tomi tsɔ.
 - d. Amaniɛbɔ saneyo ma nyε pee anɔkuale aloo nɔ ne a po ngma se peemiblɔnɔ saneyo peeɔ anɔkuale sisiisi.
 - e. Womi ngmali tsɔɔ peemiblɔnɔ saneyo he ni nge kaseli a ni kasemi womihi a mi se a tsɔɔ amaniɛbɔ saneyo he ni nge apongma nyaziahì ke nyazia kpitikpitihì a mi.

REFERENCES

- Ackley, E. et al (ε986) *Macmillan English ε2* Macmillan Publishing Company 886 Third Avenue New York, NY ε0022
- Crew, F. (ε987), *The Random House Handbook* (5th Edition) McGraw. Hill Publishing Company New York
- MacGraw Hill, G. (2000) *Grammar and Composition Handbook* McGraw-Hill Publishing Company
- Grieve D. W., and Pratt, K (ε97ε), Certificate English Language, Western Printing Service Ltd., Bristol
- Herfferman, A.W and Lincoln, J.E. (ε982), Writing, A College Handbook, Third Ed. W.W. Norton & Company Inc. London
- Marius, R. & Wierner H.S. (ε988), *College Handbook (2nd edition)* The McGraw – Hill Publishing Company

EXTENDED READING

- Read for further knowledge: <https://www.grammarly.com/blog/expository-essay/>
- Denenga, M. S. (2019). Writing Mastery: Expository Essay: Expository Essay. Munaii
- Josephine, E. (2020). Narrative Essay <https://doi.org/10.3385/RG.2.2.29585.030>
- Lee, K. (2020). *How to write great essays*. Kalvin Lee
- For more on narrative essay https://www.researchgate.net/publication/338778595_Narrative_Essay
- Read for further clarification <https://myperfectwords.com/blog/descriptive-essay>
- Neumann, J. (2016). A professor's guide to writing essays: The no-nonsense plan for better writing. 2nd Edition. Jacob Neumann
- Read <https://fresh-essay.com/descriptive-essays>

REFERENCES

1. Blanton, L.L. (2022). *Composition Practice*. Henle ELT
2. Starkey, L. (2005). *How to write great essays*. New York: Learning Express
3. Kane, S. T. (2000). *The oxford essential guide to writing*. Berkeley Publishing Books
4. Zemach, E. D. & Rumisek, L. A. (2009). *Academic writing. From paragraph to essay*. Macmillian
5. Blanton, L.L. (2022). *Composition Practice*. Henle ELT
6. DeJoy, N.C. (2022). *Undergraduate writing in Composition Studies*. Utah State University
7. Howlett, M. (2023). *The creative phrase book for descriptive and narrative essay writing: A must-have reference for students to write A+ essays*. Vol 1
8. Kindle Edition.
9. Zemach, E. D. & Rumisek, L. A. (2009). *Academic writing. From paragraph to essay*. Macmillian.

ACKNOWLEDGEMENTS

Ghana Education
Service (GES)

